

לב שומע

מבוא - מאת עמנואל ברמן²²

ייתכן שהארץ המובטחת של דור הבנים היא אותה טריטוריה רגשית שבה יש חופש מסטריאוטיפים ומתוויות מכל סוג שהוא. אפשר להיאבק עליה. ("דור שני לשואה" - מושג בספק)²³

הרגע הנורא שבו נודע לי על מות יורם הלם בי כמכת ברק בלתי-צפויה ומבהילה.

עלו בי מיד תמונות מרוטינת הפגישות שלנו, שלפתע הפכה לנחלת העבר. יורם מגיע אליי ביום שני בערב, עם שני בקבוקי בירה בשקית מהסופר הקרוב. אף פעם לא משתכנע מטענותיי

22 פרופ' עמנואל ברמן, אוניברסיטת חיפה והחברה הפסיכואנליטית בישראל.
23 עמ' 289 בספר זה.

שאני מקפיד להחזיק במקרה את סוג הבירה שהוא אוהב. הוא שומט את ז'קט העור, והשיחה קולחת מיד, על נושאים אישיים, מקצועיים, פוליטיים... תמיד נפרדים עם הרגשה שלא הספקנו. אך לא נורא, הרי נמשיך בקרב.

ולפתע נקטעו עשרים שנות ידידות.

מה חיבר בינינו? הרבה. ברובד עמוק, ההיסטוריה הפולנית שלנו. אמנם שנינו עשינו אתה דברים אחרים לגמרי: יורם הצליח להיפטר מההשפה ומהמבטא, להפוך לקצין מצטיין, להישמע כמו הצבר האולטימטיבי; אני, אף שעליתי בגיל צעיר יותר, שימרתי מבטא זר מסוים, חיבור לשפת אמי, תחושת זרות להווי הצברי והצבאי. דיברנו הרבה על האסטרטגיות השונות שלנו כילדים עולים. ליוויתי את יורם ברגשות המורכבים שעוררו בו גיחות ראשונות לפולין, הרצאה לאנליטיקאים בוורשה (על פרנצי, באלניט וקוהוט), גילוי בית הילדות, זיכרונות השפה הפולנית שהחלו לבצבץ. ועל רקע הייאוש המשותף מהמשלה שלנו בישראל, שנינו חווינו טיפת הקלה כאשר בוורשה נבחרה ממשלה לאומנית פחות מקודמתה... ברובד אחר, הסכמנו כמעט תמיד בנושאי הפוליטיקה הפסיכואנליטית. יורם ביטא בעקביות את הקו המתון, הפרגמטי, השפוי, השם במרכז את רגשות האנשים (אנליטיקאים, מתמחים, מטופלים) ולא שום עקרונות מופשטים. הוא לא סבל דוגמטיות, טהרנות, אליטיזם, השקפות של 'ייקוב הדין את ההר'. נושא זה אף עובר כחוט השני במאמריו.

יורם הטביע את חותמו על הכשרתם של פסיכולוגים ואנליטיקאים רבים בארץ כמטפל, כמורה וכמדריך מבוקש. כאשר החל בנסיעותיו לאיסטנבול, כמדריך אורח בקבוצה הקטנה והמושקעת של פסיכואנליטיקאים טורקים, הפך עד מהרה לדמות מרכזית גם שם. המשימה לא היתה קלה, שכן הכיוונים התיאורטיים של יורם היו

שונים מאוד מאלה של מייסדי הקבוצה, פרוידיאנים קלאסיים חניכי האסכולה הצרפתית. אך דומה שאישיותו הקורנת ויכולתו להקשיב לחומר הקליני בלי להכפיפו להכללות הצליחו לפלס דרך לחשיבה חדשה, ולאפשר לו לחנך דור חדש של אנליטיקאים גם שם.

בתקופה שלאחר מותו הגעתי לתובנה מפתיעה. שנים רבות חוויתי את יורם כאחד החברים הקרובים ביותר שלי, האמינים ביותר, האכפתיים ביותר. בימי האבל הכבד גיליתי - מה שנסתר ממני עד אז, כנראה בשל הדיסקרטיות הרבה של יורם, זהירותו בנוגע לסודותיהם של אחרים, הימנעותו מכל רכילות - שיש מסביבי עוד עשרות רבות של אנשים שגם הם החשיבו אותו כאחד מחבריהם הקרובים ביותר.

ידעתי תמיד איזה בן-זוג אוהב היה יורם לרעייתו מיכל, ואיזה אבא מושקע לבניו האהובים, אסף ואיל. משפחתו היתה מסד לקיומו הרגשי, ונתנה לו כוח למעגל המסירות הנרחב למטופלים, למודרכים, לחברים.

מדהים ומרגש בכמה אנשים הצליח יורם לנגוע, עבור כמה אנשים היה לעוגן רגשי, לאיש סוד שסומכים עליו לחלוטין. ולכן החלל שהשאיר כה גדול.

*

כעת קראתי מחדש, לפי סדר הופעתם, את מאמריו של יורם הנכללים בספר זה. המפגש המחודש אתם, לראשונה ברצף אחד, היה חוויה ייחודית ולא פעם מטלטלת.

המאמרים - רובם הופיעו בשיחות, מקצתם בכמות אחרות בארץ ובחו"ל - היו תמיד קצרים, ממוקדים, מפתיעים וחדשניים. טביעת האצבע הייחודית של יורם מורגשת בהם מיד. במבט לאחור, אולי אין זה מקרה שמאמרו הראשון של יורם

שראה אור בדפוס הוא המאמר האמיץ "דור שני לשואה" - מושג בספק" (1987), שבו כתב: "כל ניסיון להתייחס לאדם מסוים על פי שייכותו הדורית... הוא על כן סטריאוטיפיזציה הנובעת מהקושי להבין ולהכיל את המורכבות שבחוויה האנושית". מאמר זה, שהופיע בכרך הראשון של כתב העת שיחות, צמוד למאמריו של הלל קליין - ניצול שואה בעצמו, אשר ניהל את בית-החולים 'איתנים' בירושלים, ומי שמינה את יורם למנהל מחלקת המתבגרים במוסד - הופך את המושג 'דור שני לשואה' למושג הסתכלות פסיכואנליטית נוקבת, ובכך מחלף אותו ממשמעותו הקונבנציונלית. כמובן שאין הכוונה להכחיש את ההשפעות הנפשיות של היות אדם בן לניצולי שואה, אלא להזהיר מהכללת יתר ומחוסר מחשבה על השלכותיהן של הגרורות שמקבלות חיים משל עצמן. תוך שימוש יצירתי במיתוס של יציאת מצרים, מצביע יורם על הדרך שבה השתרשות המושג 'דור שני' מבטאת פתרון אפשרי לקונפליקט של ילדי הניצולים בין המשכיות לבין מרד בדור ההורים, קונפליקט שאופייני למצב האדיפלי בכלל (כפי שמנסח אותו מחדש לוֹנְאָלד [Loewald]) אך מתעצם לנוכח סבלם העצום של הורים שהם ניצולי השואה.

כל מי שהכיר את יורם וידע את תולדות משפחתו הבין עד כמה זהו מאמר אישי. אולם כה אופייני ליורם שמשמעות אישית זו באה לידי ביטוי במשפט אחד בלבד, וזהו משפט הנתון במאמר בסוגריים, כאילו היה שולי. הוא מדבר על המרד שעשוי להתבטא בכך שבני הניצולים יסרכו להיקרא 'דור שני לשואה' ויעדיפו להיקרא 'דור ראשון שנולד חופשי' - מרד שמבטא גם המשכיות עם מאבק ההורים לחופש. כאן הוא מוסיף, כבדרך אגב: "(נדמה שאין צורך לציין שמאמר זה הוא מרד ישיר)".

שוחחתי בשעתו עם יורם על המאמר, ועל האימפקט האישי שהיה לו עליי כשהופיע. על פי כל הקריטריונים העובדתיים אני

שייך ל'דור השני לשואה', ובכל זאת ביטוי זה היה תמיד מקומם בעיניי, ואף פעם לא הרגשתי שהוא באמת מבטא את זהותי. יורם עזר לי להבין מדוע.

*

המאמרים הבאים שכתב יורם מקורם בעבודתו כמנהל מחלקת המתבגרים בבית-החולים הפסיכיאטרי 'איתנים'. אחד מאפיוניהם הוא החיפוש הנחוש אחרי הבנת החוויה הרגשית של המתבגרים ושל הוריהם, מעבר לקטגוריות הפסיכיאטריות. במאמר "שני סגנונות באישיות גבולית" (1988), כשהוא מתאר תגובות קשות של ההורים שעוזרות לצוות המטפל להבין את מצוקות ילדיהם, יורם מדגיש: "כל הדוגמאות שנביא שייכות לאנשים המוגדרים כבריאים בנפשם - וברצוננו להביא כאן דפוסי התמודדות, ובשום פנים לא הוכחות למופרעותם". ברוח זו, מעבר להגדרה הדיאגנוסטית המכלילה של 'גבוליות', הוא מאפיין את המטופלים כמגיבים לשני דפוסי הוריים - הסגנון הפולש והסגנון הנוטש - שבכל אחד מהם מתבטאת הבטחה שקרית. מעורבות יתר הורית מתוך הצפה, חוסר מגע וחווית 'פני אבן' - שניהם מעוררים בילדים חוויה מכאיבה, שתבטא בסופו של דבר גם ביחס לצוות הטיפולי, ואז נוצר רגע של הזדקקות רגשית רגרסיבית שפותחת פתח לשינוי.

יורם משתמש במאמר זה במטפורות עוצמתיות, אך גם מזהיר "לא לגלוש מעבר לגבול המטפורה ולהופכה למציאות". גם במאמר "שרבר מודרני" (1988) הוא מדגיש שיש להתייחס להתנהגות ההרסנית של הורים כלפי ילדיהם "כאל תיאור רגשי... ולא כהזדמנות לשיום [קרי, דיאגנוזה פסיכיאטרית], המוביל תמיד לחוסר מוצא".

סיפור המקרה המרתק במאמר האחרון מוצג על ידי יורם כגרסה

הפוכה למקרה שרבר שאותו ניתח פרויד: ההיפוך מבטא שינוי תרבותי, כאשר - בפרספקטיבה תלת-דורית - אביו של המטופל "רפי" מורד בחינוך שמרני נוקשה מהסוג שנקט אביו של שרבר, אך באופן טרגי מגיע לתוצאה דומה. בשני המקרים מנסים האבות לתקן עולם שנחווה כהרוס באמצעות קביעת צורתו של העולם החדש - דור הבנים. בעוד אביו של שרבר ניסה בקשיחות להפוך את בנו לחזק וחסון כדי שיינצל מגורל של חולשה ורכרוכות, אביו של רפי ניסה למרוד בכבלים על ידי חינוך כפייתי לחופש, כפי שהתבטא למשל בהמצאת חלום פיקטיבי שיסייע לבן להשתחרר מהמועקה שבקיום מצוות הדת. יורם מסיים בתובנה חברתית חשובה: "בהתאם לרוח הזמן, תניף הטוטליטריות הרגשית דגלים שונים".

במאמר "משהו על התאבדות" (1991) בולטת אהבתו של יורם לפרדוקסים. היה חשוב לו להתמודד עם הנושא, בעקבות סיפור התאבדות מכאיב של נער שהיה מאושפז במחלקה, והיה חשוב לו להדגיש שבכל מקרה כזה ניתן לאתר - בעזרת דיון מעמיק במסגרת הצוות המקצועי - טעות בטיפול, טעות שמקורה בהעברה הנגרית של המטפלים; אך בה בעת הוא מזכיר לנו: "טועה מטפל שמסביר התאבדות של מישהו מבלי לקחת בחשבון שקטע מן ההסבר אינו בידיו". החיפוש אחר הבנה הוא גורלי; היומרה למצוא אותה - מסוכנת.

*

במאמר "אישיות שטח הפקר" (1992) יש נקודת מפנה. אם קודם לכן ניסה יורם להבהיר היבטים חווייתיים מוחשיים וממוקדים יותר בתוך הדפוס של הפרעת אישיות גבולית, הרי עתה הוא קורא תיגר על עצם האבחנה הנדרושה. בהסתמך על כמה וכמה מחברים

הוא מציע להשתחרר ממושג הגבוליות שאינו מסביר דבר, ולחפש שם אחר לקבוצה שלמה של הפרעות, וזאת מתוך חוויותיהם של המטופלים, במבט 'מבפנים' ולא 'מבחוץ'. הדגש הוא על הריקנות, על החרדה הרודפנית, על הנסיגה לפסיכוזה כהגנה מפני רגש בלתי־נסבל, על תחושת הזרות, על התנועה שאינה מובילה לשום מקום. הדגש הטיפולי בעבודה בשטח ההפקר המאיים הוא על "איך להמשיך ולשרוד בעמדה שאיש אינו רוצה להיות בה, כשהמטופל משליך על המטפל את הזרות הבלתי־נסבלת שבתוכו".

השקפת עולמו של יורם מתבטאת היטב גם בהסבר שלו מדוע הוא נמנע ממושגים בסגנון מסוים: "איננו מדברים על אופרציה הגנתית, כי היא מתארת באופן טכני את 'הפעולה הנפשית המתבצעת', אך לא את מה שאדם מרגיש".

השקפת עולם זו היא שמקרכת את יורם מכאן ואילך לחשיבתו 'הקרובה לחוויה' של קוהוט; אך כבר בביטוי הפומבי הראשון של התקרבות זו, במאמר "פסיכותרפיה של אישיות גבולית מתוך עמדה של פסיכולוגיית העצמי" (1997), הוא שומר על עמדה עצמאית וביקורתית, ונאמן מעל לכול להתנסותו הקלינית עם מטופליו. המודל של העברת זולת־עצמי מדבר אליו מאוד, אך בו בזמן הוא מאוכזב מהפסימיות שביטא קוהוט בספריו הראשונים ביחס לטיפול בהפרעות אישיות קשות. כפי שפרויד לא האמין בטיפול פסיכואנליטי בפסיכוזות (עמדה שעליה חלקו אחר כך אנליטיקאים כמו פרום־רייכמן, רוזנפלד, סרלס ואחרים) כך סבר קוהוט בתחילה שמטופלים שאישיותם גבולית, סכיזואידית או פרנואידית, אינם יכולים לפתח העברת זולת־עצמי, מפני שהחלשת הגנותיהם עלולה להוביל להתפרקות מוחלטת.

בנושא זה העדיף יורם את עמדתו האופטימית יותר של קרנברג, ושמח לגלות שבספרו האחרון של קוהוט (1984), כיצד מרפאת האנליזה, שהופיע לאחר מותו, הוא חזר בו מן ההכללה המיידית,

והכיר בכך שעמדתו הפסימית הושפעה ממגבלה אישית שלו עצמו. כפי שמזכיר יורם במאמרו הבא, כך הבין פרנצי את הסתייגותו של פרויד מפתולוגיות קשות.

יורם האמין שתוקפנותו ההרסנית של המטופל הגבולי (הלוא הוא מטופל שטח ההפקר, כפי שהציע קודם) נובעת מחסר עמוק, שאם ימצאו לו מילים בטיפול תוכל העברת זולת-עצמי להתפתח, ולהביא אז לשינוי הדרגתי. הוא ממחיש זאת בעזרת תיאור מפורט של מהלך הטיפול בשתי מטופלות קשות ונואשות. תיאורים קליניים רגישים אלה נמנים בעיני עם רגעי השיא בכתיבתו של יורם, ועם הדיונים הנוגעים ללב ביותר בספרות הטיפולית שנכתבה בישראל לדורותיה.

יורם הושפע עמוקות מקוהוט, והגותו ליוותה אותו במשך כל השנים הבאות. בה בעת, כשם שדחה הגדרות פסקניות של 'מהי באמת פסיכואנליזה', הוא סירב גם לקבל הגדרה חד-משמעית מדי לגבי 'מה זו פסיכולוגיית העצמי'. הוא הרשה לעצמו להיות מטפל קוהוטיאני עצמאי ומקורי, תמיד *his own person*.

בעקבות הרצאתו בכנס פרנצי הבינלאומי שהתקיים אז בארץ, פירסם יורם את מאמרו "מפרנצי עד קוהוט: מבלבול השפות לזולת-עצמי" (1999). המודעות הגוברת לכך שהגותו המוקדמת של פרנצי היתה קרש קפיצה למודלים מאוחרים יותר, המתמקדים ביחסי אובייקט ובהתפתחות העצמי ושמים את הדגש על החוויה הטיפולית ועל יחסי מטפל-מטופל, סייעה לרבים מאתנו להבין שהפסיכואנליזה והפסיכותרפיה הדינמית אינן רק תולדה של רעיונותיו של פרויד, אלא הושפעו רבות גם מתפיסותיו של פרנצי, שחלק על פרויד בנקודות מרכזיות.

אחת השאלות המעניינות שעולות במאמר זה (שהופיע גם בארצות הברית) היא הסיבה להתעלמותו של קוהוט מהמאמר הידוע ביותר של פרנצי (1933), "בלבול השפות בין המבוגרים

לילד", שקרוב ברוחו לעבודתו שלו עצמו. יורם מזכיר את טענתו של רכמן שקוהוט נזהר מלצטט את פרנצי בשל רצונו להיות מקובל על אנה פרויד (טענה בעייתית, מה עוד שהיום ידוע לנו יותר על היחסים החמים בין פרנצי לבין אנה פרויד); אך מעלה השערה מעניינת יותר "על כוונה לא-מודעת [של קוהוט] להתעלם מן הדבר שיש לו ההשפעה העמוקה ביותר". עם זאת, בדרכו הזהירה האופיינית, הוא ממחרר לציין: "אבל השערות כאלו יש להן כל החסרונות שמונים בניסיונות פסיכואנליטיים להסביר את ההיסטוריה בכלים ספקולטיביים".

*

המאמר "על השינה של המטפל בטיפול" (2000) הוא מאמר מורכב. יורם פותח בשאלת השימוש בדימויים פיזיקליים בפסיכואנליזה, ואגב כך מוותר על יישומו של רעיון שדיבר עליו בעבר, ולפיו יש יחסים משלימים (קומפלמנטריים) בין מודלים תיאורטיים מתחרים, כמו למשל הסבריהם של קרנברג ושל קוהוט להפרעות אישיות: "מסתבר שהקומפלמנטריות אינה הפתרון לאיחוי מה שנראה לפעמים כמו קרע בין גישות". הוא עובר לשאלת הפעולה הטיפולית - מה הופך טיפול נפשי לאפקטיבי, ומצביע על השוני בין דגש על המטפל כ'אני צופה' (שיותר אופייני לפרויד ולקליין, למשל) לבין המשגתו כ'עצמי משתתף' (האופיינית יותר לפרנצי ולממשיכיו, וגם לדרך שבה מיישם יורם את פסיכולוגיית העצמי). כשירום פונה לשאלת המטפל הנרדם בטיפול, הוא נשען על סצנת מפתח בסרטו המרגש של גאס ואן-סנט 'סיפורו של ויל האנטינג' (Good Will Hunting), העוסק בטיפול בנער מתבגר מיוסר. אפיוודה זו, שבה המטופל חוזר לדבר כאשר המטפל נרדם לנוכח שתיקתו העקשנית, מובילה לעבר המקרה הקליני האמיתי

המתואר בהמשך; שוב תיאור של טיפול נוגע ללב. ברגע גורלי בטיפול זה, כאשר יורם טועה בציטוט שמו של אדם שהיה חשוב בילדותו של המטופל, המטופל אינו מתקן לו; אך כאשר מבחין יורם בשיבוש, הוא קולט כהרף עין את משמעות המצב ופותח את מה שקרה, בניגוד אולי למטפלים שהיו שמחים שהמטופל 'לא עשה עניין' ועוברים הלאה. הוא כותב: "שיתפתי אותו במחשבה שכאשר טעיתי בשם, הרגיש דקירה והסתיר אותה ממני. הוא אישר 'שנצבט [לן] הלב' כשטעיתי. שמעתי אותו בוכה בשקט והרגשתי שאנחנו עומדים יחד, פנים אל פנים, מול האימה לבוא בטענות או לתקן את מי שמטפל בו לא נכון". קשה לי לחשוב על דוגמה טובה יותר למצב שבו משתחזרת טראומה בהעברה, אך כנותו ופתיחותו של המטפל מאפשרות פתרון שלא היה קיים במקור, או בלשונו של באליונט "התחלה חדשה".

אחת המחשבות העולות במאמר מבטאת היטב גוון מרכזי באישיותו של יורם: "אפשר לשאול, האם ניתן לנוע באזורי הנפש ללא איזושהי רומנטיות? הרי בסך הכול מדובר בניסיון אנושי, נוגע ללב בחלקיותו הנצחית, לתת מילים לתופעות מורכבות".

"היהדות' הבלתי־פתורה' של היינץ קוהוט" (2003) הוא דוגמה מצוינת לבחינה ביקורתית נוקבת דווקא של תיאורטיקן שהמחבר מעריך באופן עמוק, אך מודע גם לאנושיותו ולפגמיה הכאובים. יורם סוקר ללא כחל ושרק את נטייתו של קוהוט - שאותה תיעד סטרווייר, הביוגרף שלו - להתכחש לזהותו היהודית באמצעות ערפול, הטעיה פעילה ואפילו סיפורי בדים. הוא מציע ניתוח קוהוטיאני לתופעה זו, ומדגיש את נטייתו של קוהוט לאידיאליזציה של הגרמניות (נטייה שהגיעה לשיאה בטענתו שהנאצים במחנות הריכוז לא היו סדיסטים או אכזריים); בהיותו בעצמו בן למשפחה שנמנתה עם קורבנות הנאצים הוא חייב ליצור

חיצוי אנכי (vertical split) כדי לשמור על לכידות העצמי שלו ולמנוע פרגמנטציה, ועל כן הוא מסתתר מעצמו ומיהדותו. יורם מבקש מאתנו "לנסות להיות אמפתיים כלפי הוגה שלא תמיד היה קל להיות אמפתי כלפיו, ולא אחת הפגין באופן מביך את ההפרעה עליה כתב". הוא מפתח את המחשבה המקורית, שלפיה "יצירת התיאוריה שמספרת לנו כיצד לטפל בהפרעה נרקסיסטית, היתה 'טיפול-עצמי' – בלתי-מוצלח – בהפרעה בעצמי של התיאורטיקאי" (הדגשה במקור).

*

"נאורות וחשכה מול המסך" (2004) הוא מאמר מקורי וייחודי. במישור הקליני הוא דן במשמעות הרגשית של השימוש באינטרנט כתחליף למגע בין-אישי בלתי-אמצעי. בניגוד לדעות הנשמעות מדי פעם, שלפיהן התקשורת האנונימית באמצעות התכתבות אלקטרונית היא רדודה והגנתית מיסודה, יורם מציע תפיסה דיאלקטית ומורכבת יותר: אכן, "לעתים מאפשר האינטרנט הסתרה מסיבית של תכנים נפשיים, וזו תרומתו לעיוורון ולחשכה", אך בה בעת הוא "מאפשר חשיפה לאור של סודות שספק אם היו מתגלים במקום אחר, וזו תרומתו לנאורות". בשלושת הטיפולים שהוא מתאר, השימוש בצ'אט הוא תקשורת חיונית; רשת האינטרנט "מאפשרת קשר עם בני אדם מבלי להסתכן במגע אישי-גלוי אתם. מסוכן עם בני אדם, כי מקרוב אפשר להיפגע... אך מסוכן גם כי העולם בחוץ מואר עד לזרא".

הבנה אמפתית רגישה זו מוליכה את יורם למסקנה שהטיפול במקרים אלה חייב להימצא ב'נקודה עיוורת': "קרוב אך לא חושף מדי". מחשבתו מהדהדת את אמונתו של ויניקוט, במאמרו החדשני "לתקשר ולא לתקשר", האומר: "זהו אושר להיות חבוי, אך אסון

לא להימצא" (ויניקוט, 1963, עמ' 243. הדגשה במקור). על כן, לדעת ויניקוט, "במרכזו של כל אדם קיים יסוד בלתי-מתקשר [incommunicado]; זהו דבר מקודש וראוי ביותר לשימור" (שם, עמ' 244).

בהמשך המאמר מרחיב יורם את היריעה ומעלה את שאלת הנאורות הטיפולית, מושג שניסח בשעתו אריקסון, ואת מקומו של העיוורון החלקי, שמאפשר באופן פרדוקסלי את הראייה. העושר האינטלקטואלי של יורם, איש הספר הבלתי-נלאה, משרת אותו כאן היטב. בעזרת מחברים מגוונים כמו פרויד, אהרון אפלפלד, הסופר האיטלקי ארי דה לוקה וההוגה ניצול השואה ז'אן אָמרי, הוא מתמודד עם שאלות של פסימיות ושל אמונה, של חמלה ושל רוע. הוא נוגע גם, בהיסוס מה, במציאות הפוליטית שלנו - נושא שלא נטה להתייחס אליו בכתב - ותוהה: "האם ייתכן... שעם שחסרה לו עצמאות אלפיים שנה והנה זכה בה, יהיה משועבד לעברו המעונה ולא יראה שהוא עושה רע כפי שעשו לו?"

"אבות ובנים במירוץ הזמן" (2004) נמנה עם עבודותיו האישיות ביותר של יורם. הוא נפתח ומסתיים באפיזודה קטנה אך מרגשת מחייו המשפחתיים: בחירתו להעיר השכם בבוקר את בנו, אשר חייב להגיע לבסיס הצבאי שבו הוא משרת. את מחשבותיו על יחסי אבות ובנים הוא ממחיש באמצעות שתי משפחות. בקצה ההרמוני יותר הוא ממקם את יחסיו של יעקב פרויד עם בנו שלמה זיגמונד סביב ספר התנ"ך שהוא מקדיש לו בעברית והשפעת התנ"ך על זיגמונד המבוגר, על אף השקפת עולמו החילונית. בקצה הטרגי יותר - יחסיו של פליקס קוהוט עם בנו וולף-הרש היינץ, אשר התכחש למורשת אביו ולזהותו היהודית בכלל (כפי שתיאר יורם במאמרו מ-2003), ובהמשך לכך יחסיו של היינץ קוהוט עם בנו תום, אשר התוודע ליהדותו של אביו רק לאחר מותו. במהלך ניתוח זה של יחסי אב-בן מבהיר יורם את המשגתו של קוהוט

על שלושת האופנים שבהם מעורב זולתעצמי (יורם עובר בהדרגה מהכתיב זולת־עצמי לכתיב זולתעצמי - מעבר מקביל למעברו של קוהוט בשעתו מן הכתיב self-object לכתיב selfobject) בחייו של הפרט, ומדגיש את המעבר ההתפתחותי מן ההורה המשמש מראה לילדו אל הילד הבוגר המשמש גם מראה להורה, ומן האידיאליזציה של ההורה לעבר יחסי תאמות עם ההורה. תפיסתו של יורם את האפשרות להיות זולתעצמי היא דו־כיוונית במובהק. הוא מדגיש את האפשרות שהבן הוא זולתעצמי עבור אביו, אפשרות אנלוגית לכך שהמטופל יכול להיות זולתעצמי עבור המטפל. למותר לציין שבנקודה זו קרובה חשיבתו של יורם לעבודתו של פרנצי ולגישות אינטרסובייקטיביות והתייחסותיות בנות זמננו.

בניסוח ציורי שהוא מרכזי לחשיבתו, יורם נשען על הדימוי של מירוץ השליחים שבו נחוצה "דיאלקטיקה בין לרוץ מהר כדי להתקדם, לבין לרוץ לאט כדי שאפשר יהיה להעביר את המקל מיד ליד, מדור לדור".

*

לא אדון בסקירתו של יורם בשיחות על ספרי הכשרה בלתי אפשרית (2005). אומר רק שייצג את השקפתי נאמנה, ולעתים גם איפשר לי מבט חדש על מה שכתבתי.

דינוניו על הגותו של אנדרה גרין הצרפתי הם ניסיון לאפשר דיאלוג בין מודלים. בפרק מ-2007 "אין אם מתה" (שנכתב במשותף בידי מיכל ויורם חזן) עושים מיכל ויורם מאמץ רב להקשיב לקולו הייחודי של גרין, אך גם לעמוד על שלהם מולו. הם נוטים להזדהות עם ניסוחיו הקרובים לחוויה כשהוא דן בציר הנרקסיסטי, ולהסתייג מהניסוחים הקלאסיים הרחוקים מן החוויה שהוא מאמץ ביחס לנתיב הדחפי. הדוגמה הקלינית הראשונה,

המוכרת לנו מן המאמר על השינה של המטפל, מסייעת להדגיש את הצורך בשימור העצמי מפני איום ההתפרקות, את האפשרות שהמטופל נאחז באם המתה "כיוון שכך יבטיח את עצמו מפני איום חזרת הטראומה - ההתפרקות בעקבות נטישה". הדוגמה השנייה ממחישה את תנועת המטפלת "בין נוכחות חיה וברורה... לבין נוכחות שקטה המכירה בחיוניות המערכת ההגנתית"; זהו תיאור המוצע כחלופה לניסוחיו האוקסימורוניים של גריין, הכותב על הצורך של המטופל לחוש שהוא "מושקע באופן נרקסיסטי בידי האנליטיקאי", אך ממחר להרגיע ולהבטיח שהנוכחות החיה, המתעניינת והערנית של האנליטיקאי מתבטאת "מבלי לצאת לעולם מגדר הניטרליות".

לקראת סוף המאמר מציעים מיכל ויורם פירוש נועז לדילמה של גריין: האנליזה הקלאסית עם הדגש האדיפלי הנחוש שלה עלולה להיות האם המתה של גריין עצמו; הוא מעדיף להיצמד אליה למרות חוסר חיוניותה, כדי לא לחוות נטישה, ויש סכנה שיבחר - במילותיו של גריין עצמו ביחס למטופלים שהוא מתאר - ב"נוכחות מתה [על פניו] היעדרות חיה". התקווה לחלץ את חשיבתו של גריין מקיבעון מעין זה נמשכת בדיון של יורם על מאמר של גריין ביום עיון שהתקיים אֶתו בתל אביב (2008). הוא קורא לגריין למצוא איזון טוב יותר בין מסורת וחידוש, להשתחרר מדיונים (שעלולים לגלוש למעין עבודת אלילים) על 'מהי פסיכואנליזה באמת?', ובעזרתם של הוגים כמו קוהוט ולוואלד לאפשר עושר גדול יותר לשיח היצירתי בין המהויות הברזומניות של הקיום האנושי.

אכן, יורם לא היה מוכן לקבל שום הגדרה פסקנית של 'מה זו פסיכואנליזה אמיתית', וביטא זאת בפרסום האחרון שלו: תגובתו למאמר של רחל בלס שקרא להגדרה מעין זו. הוא כתב:

פסיכואנליזה היא קודם כול טכניקה טיפולית, ודרך לחשוב בחופשיות ולהקשיב בתשומת לב למטופל

השרוי במצוקה וזקוק לעזרתנו. [...] אין זה מפתיע שלמטפורה המגויסת להצדקת ההבחנה בין אנליטיקאי אמיתי ומי שאינו אנליטיקאי אמיתי יש נימה דתית: "ניתן להגדיר את מושג הנצרות באופן רחב כמתייחס... לצורה זו או אחרת של אמונה בישו הנוצרי" (Blass, 2010, עמ' 91). אני תוהה אם פרויד היה מציע אי-פעם שאנליטיקאי אמיתי הוא מי, ורק מי, שמאמין בו. [...] אם פסיכואנליזה היא תרפויטית אין פירוש הדבר שהיא לא באמת פסיכואנליטית. כל הבחנה בין שני הממדים היא לפחות מיותרת, אם לא הרסנית. הרחקת הרווח הטיפולי מן הקריטריונים שלנו פירושה בגידה באמונם של מטופלינו, וזו סוגיה אתית רצינית (Hazan, 2010).

*

ההרצאה על ההקשבה הפסיכואנליטית (2008) - שאף היא, כמו הדיון עם גרין, מתפרסמת כאן לראשונה - פתחה את שנת הלימודים במכון הישראלי לפסיכואנליזה. כאן מדגיש יורם את העובדה שרק בדיעבד אנו יכולים לאתר האם התרחשה באמת הקשבה פסיכואנליטית בשעה הטיפולית, ונעזר בניסוחו היפה של עגנון על אדם ש"מדבר עם חברו ודומה לו שחברו שומע, ומסופק הוא אם שומע, אם אינו שומע". הוא מקשר הקשבה זו לתחושה של "להיות מי שאותו שומעים", ולאיכות המשחקית שמאפשרת קליטה של רובד לא-מודע של הזולת בעזרת מעין "אוזן שלישית", כפי שמתארים רייק ווידרמן. הוא מחפש את קווי הדמיון בין הקשבה אנליטית לבין קריאת שירה, ומציע שממד הסבל עומד בבסיס שתיהן. יורם עוסק גם בדילמות בנוגע לתוכן שאנו מקשיבים לו, ושואל -

ללא תשובה פסקנית שתתאים לכול – "האם להקשיב לתופי הטאם-טאם של המיניות... או האם להקשיב... [ל]דימום חסר מנגנון הקרישה של הפגיעה הנרקסיסטית שנובעת מהיעדר מסה קריטית של סביבה תואמת-צורך?" לקראת סיום נשען יורם על בקשתו המרגשת של שלמה המלך מן האל "וְנִתַּתְּ לְעַבְדְּךָ לֵב שׁוֹמֵעַ", ומעיר שבתשובתו של אלוהים יש משום היענות לא מדויקת, שכן הוא מבטיח לשלמה "לב חכם ונבון" – האם זו האפשרות הריאלית יותר?

כל מי שהכיר את יורם יודע שאכן היה לו 'לב שומע'. שהיו לו אומץ ונדיבות. שהיו לו הרבה מן היכולות האנושיות יקרות הערך שעל חיוניותן הוא מדבר, ובפיו אין זה דיבור מן השפה ולחוץ. יורם היה 'אדם לכל עת', והמגע הרגשי הבלתי-אמצעי שמאמריו יוצרים שוב ושוב עם הקורא הוא רק ייצוג חלקי של המגע הרגשי העמוק שיצר עם זולתו בעבודתו כמטפל, כמדריך, כמורה, כאיש משפחה וכחבר.

אכן, מאמרים וספרים לעולם לא יהיו תחליף למפגש האישי עם אדם יקר. ובכל זאת נראה לי שעבור כולנו, שאהבנו את יורם, תהיה לקובץ שבידינו משמעות רגשית מיוחדת.

קשה לקרוא ללא כאב את הסיום המרגש במאמר "אבות ובנים במירוץ הזמן", ניסוח שמותו בטרם עת של יורם צובע בצבע שלא היה לו במקור: "כביטוי ממשי ויום-יומי של אותה המשכיות נמצאת הידיעה הנעימה שכאשר לא נהיה כאן יותר, יש מי שיתגעגע אלינו. כמו שאנחנו נתגעגע אל ההורים שלנו כשהם לא יהיו. לא מתוך קטנות או חולשה, אלא מתוך כאב שמודעות אליו נותנת כוח לרוץ קדימה ולהעביר את המקל הלאה, כלומר לחיות".

ביבליוגרפיה

ויניקוט, ד'ו' (1963). לתקשר ולא לתקשר, ובהמשך - עיון בהפכים מסוימים. *עצמי אמיתי, עצמי כוזב*. תל אביב: עם עובד, 2009.
פרנצי, ש' (1933). בלבול השפות בין המבוגרים לילד: שפת הרוך ושפת התשוקה. בתוך *בלבול השפות בין המבוגרים לילד*. תל אביב: עם עובד, 2003.
קוהוט, ה' (1984). *כיצד מרפאת האנליזה? תל אביב: עם עובד, 2005*.

Blass, R. (2010). Affirming 'That's not psycho-analysis!' On the value of the politically incorrect act of attempting to define the limits of our field. *International Journal of Psychoanalysis*, 91, 81-99.
Hazan, Y. (2010). Letter to the editor. *International Journal of Psychoanalysis*, 91, 1281-1282.